

СОЦІАЛЬНА І ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА

УДК [316.4:351.1] (477)

DOI 10.36030/2310-2837-4(95)-2019-47-55

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

М. В. Кравченко,

Національна академія державного управління при Президентові України

Л. М. Мельничук,

Національний авіаційний університет

У статті розкрито стан і загальні тенденції територіальної динаміки соціальних процесів, рівень міжрегіональної диференціації за основними аспектами соціального розвитку. Установлено негативні тенденції перебігу соціальних процесів у регіональному вимірі, які мають переважно усталений характер: низький рівень соціального розвитку більшості регіонів України; незбалансованість соціального розвитку в межах регіону; збереження міжпоселенської асиметрії соціального розвитку, особливо за рівнем доступу до соціальних благ та послуг; зростання диспропорційності соціального розвитку регіонів за ступенем наближення до цільових орієнтирів, окремими складовими соціального розвитку. Доведено необхідність концентрації уваги владних структур на найбільш проблемних аспектах розвитку соціогуманітарної сфери в кожному регіоні, посилення регіональної складової державної політики, активізації самих регіонів у вирішенні конкретних соціальних проблем, підвищення ефективності державно-управлінських механізмів соціального вирівнювання регіонального розвитку.

Ключові слова: соціальний розвиток; соціальна сфера; розвиток регіонів; державне управління, соціальна політика; регіональна політика.

MODERN TRENDS IN THE SOCIAL DEVELOPMENT OF THE REGIONS OF UKRAINE

M. V. Kravchenko,

National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

L. M. Melnychuk,

National Aviation University

Social changes in the country cause the execution of the systematic identification and diagnosis of the problems of social development of the regions for the constant adjustment and improvement of state administrative activity that defined the objectives of the given work. The article reveals the state and general trends of the territorial dynamics of social processes, the level of interregional differentiation by main aspects of social development for the period 2007-2017. It has been demonstrated that, despite a certain positive dynamics, the current state of social development in most regions of Ukraine is unsatisfactory and is characterized by low quality of life indicators (in almost 70 % of regions the level of regional human development is below the average Ukrainian figures). Interurban asymmetry is fixed (overall urban settlements in almost all aspects have better results of social development). There is an imbalance in social development by its main elements, which creates a significant imbalance in providing opportunities for the realization of the social rights of the population depending on the place of residence (a number of regions which are leading according to one social indicator are simultaneously outsiders in others). The growth of disproportions in the social development of regions is indicated by a number of features, first of all, by the rates of approaching target values; indicators characterizing the comfort of living of the population, social environment, material well-being, employment of the population. It has been found that interregional imbalances of social development are the result of a combination of external and internal factors, including weaknesses in public administration at the national and regional levels. The necessity of concentrating the attention of the authorities on the most problematic aspects of the development of the social and humanitarian sphere in each region, strengthening the regional component of state policy, activating the regions themselves in solving specific social problems, increasing the effectiveness of state-management mechanisms for social equation of regional development were proven.

Keywords: social development; social sphere; development of regions; public administration; social policy; regional policy.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями.

Імпульсом для формування ефективної політики держави в соціальній сфері є глибинні дослідження та наукові обґрунтування, що базуються на якісній статистичній інформації, використовують сучасну методологію оцінки соціально-еко-

номічних явищ та процесів у цілому по країні та в розрізі її регіонів. Зокрема, система державного управління має володіти належною інформацією щодо тенденцій і специфіки проявів нерівності та диспропорційності розвитку, мати науково обґрунтовані рекомендації щодо концепції та конкретних механізмів реагування на можливі ви-

© Кравченко М. В., Мельничук Л. М., 2019

клики і загрози, пом'якшення впливу кризових явищ на становище населення.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вивченню соціальних змін крізь призму індексу людського розвитку присвячені численні колективні монографії, а також публікації окремих фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Аналіз проблем соціального розвитку в цілому та окремих його аспектів розглядаються в працях науковців у галузі державного управління, зокрема З. Балабаєвої, Т. Безверхнюк, О. Берданової, В. Бульби, Е. Гансової, В. Гілко, О. Дегтяря, В. Куценко, Е. Лібанової, І. Ніколіної, А. Решетніченка, Т. Савостенко, У. Садової, В. Скуратівського, О. Топчієва, В. Трощинського, П. Шевчука та ін.

Аналіз досліджень з порушених питань засвідчує їх аспектний або фрагментарний характер, здійснення оцінки соціального розвитку лише в контексті матеріального добробуту населення або розвитку індивідуальних можливостей людини. Крім того, постійні соціальні зміни в країні зумовлюють необхідність систематичного виявлення та діагностики проблем соціального розвитку регіонів, вивчення об'єктивних і суб'єктивних чинників, що їх спричиняють, і отже, постійного коригування та вдосконалення державно-управлінської діяльності.

Формулювання цілей (мети) статті. Мета статті – зафіксувати сучасні тенденції територіальної динаміки соціальних процесів та проаналізувати чинники формування регіональних диспропорцій соціального розвитку за період 2007–2017 рр.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Наявність проблеми соціального розвитку регіонів синтезують у собі, передусім, показники розвитку людського потенціалу. Попри те, що Україна належить до групи країн із високим рівнем людського розвитку, на світовій рейтинговій шкалі вона посідає лише 88-ме місце (2017 р.) та перебуває в десятці європейських країн із найнижчими показниками розвитку людського потенціалу (Human Development). Крім того, розрахунки індексу регіонального людського розвитку (ІРЛР) (Регіональний людський, 2018), які є вагомим інформаційним підґрунтям для здійснення міжрегіональних порівнянь, оцінки ступеня соціального прогресу та досягнення регіонами цільових значень, демонструють низку негативних тенденцій соціального розвитку в територіальному вимірі.

По-перше, це відносно низький рівень соціального розвитку регіонів. Незважаючи на загальну позитивну динаміку ІРЛР у цілому та за окремими його аспектами, доводиться визнати, що в площині регіонів наявні параметри розвитку людського потенціалу в Україні залишаються далекими від цільових орієнтирів. Майже 70 % областей характеризуються рівнем людського розвитку, нижчим від середньоукраїнських значень (2017 р. – 3,8251).

До 2016 р. включно найгіршим серед усіх аспектів людського розвитку був стан соціального середовища. Усі його параметри були найбільш далекими від цільових індикаторів. Однак у 2017 р. порівняно з 2013 р. відбувся відчутний прогрес за цим компонентом. Найгірші показники зафіксовано за таким компонентом людського розвитку, як гідна праця (середнє значення часткового індикатора за цим блоком у 2017 р. становило 0,49 (Регіональний людський, 2018)).

Попри досягнутий прогрес за рівнем добробуту населення, оскільки підвищилися майже всі показники за цим аспектом людського розвитку (у більшості регіонів країни зафіксовано зростання на третину та вище), однак середнє значення часткового індексу за цим компонентом розвитку людського потенціалу ще далеке від ідеального (2017 р. – 0,67) (Регіональний людський, 2018). Тому підтримка добробуту населення, підвищення рівня та якості його життя залишаються одним із найважливіших напрямів соціальної політики держави та регіонів. При цьому важливо, щоб відповідні заходи управлінського впливу мали комплексний характер, спрямовувалися на всі складові добробуту та були імplementовані в відповідних соціальних програмах і стратегіях регіонального розвитку.

При повільному наближенні до цільових значень найкращими аспектами за індексними показниками залишають лише освіта та стан відтворення населення. Водночас у цілому по країні вони не є однорідними. Зокрема, останніми роками спостерігається стабільне відтворення населення лише в західних регіонах. Разом з тим проявом соціально-демографічного неблагополуччя є прогресуюче зростання смертності населення. Крім того, попри спад динаміки рівнів дитячої та материнської смертності, вони все ще не відповідають середньоєвропейським значенням. Головною причиною цього є відносно висока смертність дітей унаслідок зовнішніх причин, яким можна запобігти за умов належного догляду за дитиною. Тому поліпшенню демографічної ситуації в усіх регіонах країни сприятимуть стійкий

розвиток економіки та ефективна соціальна політика як на національному, так і на регіональному рівні.

Тим часом переважно західні регіони формують групу областей-аутсайдерів за показниками освіти, причому як на рейтинговій шкалі, так і за рівнем досягнення цільових орієнтирів. У цілому традиційно високими є рівень охоплення шкільною освітою та рівень грамотності дорослого населення. При цьому за всіма освітніми рівнями не спостерігається значущої гендерної і соціальної нерівності. За значеннями показників «валовий коефіцієнт охоплення вищою освітою» та «середня тривалість навчання» Україна випереджає навіть деякі країни з високим рівнем людського розвитку. Проте нарощування обсягів освітньої підготовки відбувається за рахунок зниження якості освітніх послуг у низці закладів та в умовах збереження деформації інфраструктурного устрою освітньої системи. Загострюються соціально-економічні проблеми, зумовлені комерціалізацією освіти, а напрями «освітня інклюзія» та «освіта впродовж життя» фактично перебувають на етапі становлення (Цілі сталого, 2017). Тому вдосконалення освітнього простору в Україні не втрачає актуальності, а питання доступності та якості освітніх послуг мають залишатися в центрі уваги центральних та місцевих органів влади.

По-друге, фіксується асиметричність соціального розвитку окремих регіонів. Області, які входять до певної групи за рівнем інтегрального показника, помітно відрізняються за значенням окремих компонентів людського розвитку. Так, навіть регіони-лідери перебувають на найнижчих щаблях рейтингової шкали ІРЛР за його окремими аспектами. Зокрема, Чернівецька область, інтегральний регіональний індекс якої є найвищим, за рівнем освіти населення посідає лише 21-ше місце. До п'ятірки останніх за рівнем освіти входять Івано-Франківська область, яка також характеризується високим ІРЛР. Харківська область, займаючи лідируючі позиції за рівнем інтегрального індексу людського розвитку, а також за рівнем освіти, зайнятості та праці, перебуває на останніх позиціях за показниками відтворення населення (Регіональний людський, 2018). Результати окремих досліджень також засвідчують наявність міжпоселенської асиметрії, яка створює значний дисбаланс у забезпеченні можливостей людського розвитку залежно від місцевості проживання. Так, розрахунки регіональних субіндексів для міських поселень та сільської місцевості демонструють, що в цілому міські поселення мають кращі результати майже за всіма

аспектами людського розвитку (Людський розвиток, 2015, с. 21–22). Така ситуація зумовлює «актуальність постановки проблеми «незбалансованого» розвитку, в умовах якого високі соціальні досягнення можуть супроводжуватися стагнацією окремих соціальних показників, що суттєво впливають на якість життя населення» (Людський розвиток, 2015, с. 34). Відповідно завдання забезпечення збалансованого соціального розвитку має базуватися на подоланні просторових асиметрій, стимулюючи динаміку його окремих складових, розробку адресних заходів та впровадження інтегрованих підходів до розв'язання соціальних проблем, що в цілому сприятиме досягненню кумулятивного ефекту всіх державно-управлінських рішень.

По-третє, зростає диспропорційність соціального розвитку регіонів за низкою критеріїв. Поглиблюється міжрегіональна диференціація рівня розвитку людського потенціалу при збереженні певної стабільності у співвідношеннях між його крайніми показниками. Так, у той час, як у 2007 р. переважна більшість регіонів формувала групу з дуже низьким рівнем розвитку, станом за 2017 р. регіональні утворення розподілилися на групи з різними значеннями ІРЛР: від дуже низьких до високих.

Крім того, наявні диспропорції в темпах наближення ІРЛР до цільових значень, позитивні зрушення в рівнях регіонального людського розвитку відбуваються досить повільно та непропорційно. Зокрема, ступінь прогресу регіонального людського розвитку за період 2007–2017 рр. коливається між мінімальним значенням 1,9 % у Закарпатській та Рівненській областях і максимальним 13,9 % у Чернівецькій області, тобто з розмахом варіації більш ніж у 7 разів. У Черкаській області за цей період взагалі спостерігається зниження ІРЛР (розраховано за даними (Регіональний людський, 2018)).

Аналіз даних упродовж останніх років демонструє також значну диспропорційність соціального розвитку регіонів України за його окремими складовими. Так, якщо за рівнем освіти, відтворення населення та гідної праці (при її низькому рівні) спостерігаються лише незначні регіональні відмінності, кардинально протилежною є ситуація за іншими його аспектами. У сфері комфортності проживання населення, що синтезує в собі 2 складові людського буття: довкілля в широкому розумінні та безпосереднє оточення кожної людини – її житло й доступна інфраструктура, доволі значні відмінності між регіонами України виявлено і за екологічним станом, і забезпеченістю

житла основними зручностями, і за обсягом спожитих соціальних і соціально-побутових послуг.

«Лідуючі позиції» в контексті міжрегіональних відмінностей займає також рівень добробуту населення. При цьому вагомий внесок у формування диспропорцій між регіонами належить показникам, які характеризують економічні можливості як регіону, так і окремої людини (рівня бідності населення, можливостей задоволення «розширених» економічних потреб та ін.), що зумовлює необхідність їх більш докладного аналізу з погляду прийняття адекватних управлінських рішень щодо вдосконалення державної соціально-економічної політики.

Зокрема, протягом останніх 10 років поглиблення міжрегіональних диспропорцій було характерне для рівня валового регіонального продукту (ВРП) у розрахунку на одну особу. Співвідношення між його крайніми значеннями (навіть без урахування показників м. Києва) зросло майже втричі (2007 р. – 2,8 раза, 2017 р. – 7,7 раза), що з-поміж іншого зумовлено суттєвим зниженням економічних можливостей Донецької та Луганської областей унаслідок воєнних дій на Сході країни (Валовий регіональний, 2019).

Із зростанням диспропорцій в економічному розвитку збільшується й асиметрія в доходах населення. Оцінка їх динаміки (2007–2017 рр.) засвідчує дедалі більше територіальне розшарування населення. Якщо величина розмаху варіації у 2007 р. між максимальним та мінімальним розміром наявного доходу в розрахунку на одну особу становила майже 2,5 раза, то у 2017 р. різниця між його граничними значеннями зросла до 7,2 раза. Упродовж цього періоду залишалася стабільною група регіонів із найвищими (м. Київ, Дніпропетровська та Запорізька області) та найнижчими (Закарпатська, Тернопільська та Чернівецька області) значеннями цього показника. При цьому п'ятірку з найнижчими доходами населення в останні роки очолює Луганська область. Крім того, у понад 80 % регіонів доходи населення в розрахунку на одну особу нижчі за середнє значення по країні (Доходи та витрати, 2019).

Слід визнати подальше зростання асиметрії в доходах населення, відносно зменшення ролі частки доходів, що формується в результаті економічної діяльності, і відносно збільшення в структурі доходів частки соціальної складової. Певною мірою така ситуація зумовлена суттєвим підвищенням державних соціальних стандартів та гарантій [9]. Відповідно до зростання прожиткового мінімуму підвищено також розміри окремих видів державної допомоги та інших соціаль-

них виплат. Зокрема, за останні 5 років у 10 разів збільшилася загальна сума субсидій, отриманих домогосподарствами готівкою (Соціальний захист, 2018).

Водночас у цей самий період спостерігалася незначна тенденція до зменшення міжрегіональних диспропорцій у заробітній платі населення. Так, якщо в 2013 р. найвища середня зарплата по регіонах у Донецькій області (3755 грн) і перевищувала в 1,6 раза найнижчу зарплату в Тернопільській області (2359 грн), то у 2017 р. це співвідношення зменшилося до 1,4 раза*. При цьому залишається значним міжрегіональний розрив між рівнем середніх зарплат і середнім показником по країні. Зокрема, за даними 2017 р., областей, у яких середня зарплата перевищувала середньоукраїнський рівень, налічувалося лише 2, не враховуючи м. Київ, – Донецька та Київська області (Праця України, 2018).

Натомість поглиблення міжрегіональних диспропорцій характерне для показників призначених пенсій. Лише в період 2013–2017 рр. співвідношення між найвищим середнім розміром місячної пенсії в Донецькій області та найнижчим її розміром у Тернопільській області збільшилося від 1,4 до 1,7 раза. Подібно до ситуації із заробітною платою залишається значним міжрегіональний розрив між середнім розміром пенсій та середнім показником по країні. Зокрема, за даними 2017 р., лише в семи регіонах середній розмір пенсій перевищував середньоукраїнський рівень: Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Київській, Луганській, Харківській областях та м. Києві (Соціальний захист, 2018).

Попри багаторазове зростання в усіх регіонах грошових доходів населення стабільно високим залишається рівень монетарної бідності в країні. Водночас 2017 р. став переломним у ситуації з бідністю з огляду на суттєве зменшення масштабів абсолютної бідності, що зафіксовано вперше з 2013 р. (Офіційний сайт Інституту). При цьому зниження рівня абсолютної бідності за доходами було характерне для всіх регіонів країни, хоча у більшості областей частка бідного населення перевищує середньоукраїнські значення, перші місця серед яких займають Київська (47,5 %), Херсонська (45,0 %), Донецька (44,6 %), Рівненська (44,6 %), Миколаївська (43,9 %) області.

Водночас географія бідності не має чітко окреслених рис, оскільки до полярних за показниками бідності груп регіонів потрапляють пере-

* Не враховуючи м. Київ, для якого характерні значно вищі показники як у цілому доходів населення країни, так і окремих їх видів, зокрема заробітної плати та пенсій.

важно різні області залежно від критерію оцінки бідності. Наприклад, «лідерами» за показником рівня бідності, визначеним на основі офіційно затвердженого прожиткового мінімуму, виступають Житомирська (8,3 %), Рівненська (7,1 %), Хмельницька (5,0 %) області, в яких цей показник перевищує середні значення у 2–3,5 рази. Натомість попри позитивні зрушення щодо стану бідності, розрахованої відносно офіційно затвердженого прожиткового мінімуму, фіксується одночасне зростання міжрегіональних диспропорцій: розмах варіації у 2017 р. перевищував більш ніж у 40 разів (Доходи та витрати, 2019).

Практично незалежно від обраного критерію оцінки бідного населення зберігається закономірність щодо збільшення частки бідного населення зі зменшенням розміру населеного пункту. Так, за характеристиками бідності населення малих міст більше наближене до сільської місцевості, ніж до великих міст. Відповідно скоротився розрив за показником рівня бідності між містом і селом (Офіційний сайт).

Одним з основних факторів загострення проблем бідності стало погіршення стану ринку праці. У період 2010–2017 рр. значно зріс рівень безробіття за методологією Міжнародної організації праці (МОП), передусім у Луганській та Донецькій областях (Економічна активність, 2018).

Відповідно в цих регіонах спостерігався найвищий рівень безробіття за результатами 2017 р.: 16,6 % та 14,6 %. Вихід за безпечну межу, яка відповідно до міжнародних стандартів становить 8–10 %, фіксується ще в 13 областях, де показники безробіття перебувають у межах від 10,2 до 12,5 %. При цьому лише в окремих областях за досліджуваний період фіксується зменшення частки безробітного населення (Київська, Львівська, Сумська, Харківська, Чернівецька області). Відтак різноспрямовані тенденції на ринку праці зумовили зростання міжрегіональних диспропорцій. Якщо співвідношення між найвищими та найнижчими показниками безробіття у 2010 р. становило 1,9 рази, то у 2017 р. воно досягло позначки 2,9 рази. Крім того, для більшості областей країни характерна тенденція до збільшення співвідношення безробітного населення в сільській місцевості та міських поселеннях. Зменшення цього співвідношення фіксується лише у Вінницькій, Луганській, Харківській та Чернівецькій областях. Незмінною ситуація залишається в Закарпатській, Кіровоградській та Сумській областях.

У досліджуваний період майже в усіх регіонах спостерігається високий рівень безробіття серед

молоді (15–34 років). При цьому лише в кількох областях він нижчий за межу безпеки (10 %), серед яких Дніпропетровська, Київська, Одеська, Харківська, Хмельницька, Черкаська області та м. Київ (Офіційний сайт Державної).

Крім того, високий рівень безробіття супроводжується зменшенням практично в усіх областях кількості як економічно активного населення, так і зайнятого, а також поглибленням (хоч і несуттєвим) міжрегіональних диспропорцій за рівнем зайнятості (Економічна активність, 2018). Проте, за даними 2017 р., у половині регіонів частка зайнятого населення все ж перевищувала середній показник по країні (Дніпропетровська, Житомирська, Київська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області та м. Київ). При цьому найвище значення цього показника, як і в попередні роки, спостерігалось в м. Києві (2017 р. – 61,8 %). За такої ситуації на ринку праці одним із ключових пріоритетів діяльності органів влади та управління всіх рівнів виступає впровадження дійової програми зайнятості населення, спрямованої на стимулювання його економічної активності, підвищення стандартів оплати та умов праці й неухильне забезпечення прав працюючого населення.

Суттєвий вплив на розвиток міжрегіональних диспропорцій соціального розвитку справляють показники немонетарної бідності, що виявляється в позбавленні або обмеженості доступу населення до матеріальних благ чи послуг для підтримання способу життя, притаманного конкретному суспільству в конкретний період (Методика комплексної, 2017). Критерієм такого типу бідності виступає наявність у населення через нестачу коштів чотирьох із дев'яти ознак депривації. Порівняно з 2007 р. частка домогосподарств, які мали 4 та більше ознак депривації, збільшилася на 4 в.п. і досягла третини у 2017 р. Бідність за ознаками депривації традиційно була найбільш поширена в багатодітних домогосподарствах (50 % проти 34 % домогосподарств без дітей), у сільських (47 % проти 26 % міських), у домогосподарствах, у складі яких є неповні сім'ї (47 %), у домогосподарствах, де немає працюючих осіб (46 %) (Офіційний сайт Державної).

За даними обстеження домогосподарств, співвідношення між крайніми показниками рівня глибокої матеріальної депривації становить більш ніж 20 разів, навіть без урахування м. Києва, де його значення досягає 8,5 рази. Водночас позитивом є те, що лише в третині регіонів частка населення з ознаками глибокої депривації

перевищує середні значення по країні (27 %). Крім того, за більшістю ознак та практично серед усіх груп населення відбулося покращання споживчих можливостей населення порівняно з 2015 р. Слід зауважити також, що лише у м. Києві частка бідного населення за критерієм наявності ознак депривації нижча від показників у країнах ЄС (7,5 %) (Самооцінка господарствами, 2018).

Більш різючі міжрегіональні диспропорції фіксуються за окремими ознаками депривації. Зокрема, від 15 до 40 разів становлять розмах варіації між максимальною та мінімальною частками населення, яке не може сплачувати за споживання найнеобхідніших недорогих продуктів харчування, придбання за потреби нового одягу та взуття для дітей, своєчасно та в повному обсязі сплачувати рахунки за житло та необхідні послуги з його утримання, підтримання належної температури в житлі, дозволити собі мати кольоровий телевізор і телефон тощо (Самооцінка домогосподарствами, 2018).

Проте більш відчутний розрив у показниках немонетарної бідності фіксується між містом та селом – рівень бідності в сільських населених пунктах становить 32,0 проти 23,9 % у міських поселеннях. Така ситуація пов'язана як з гіршим фінансовим забезпеченням сільських мешканців, так і з посиленими немонетарними аспектами обмеження доступу до життєво важливих благ та послуг. Міське населення повідомило про гірше, ніж у сільського, фізичне та соціальне середовище місцевості їх проживання. Крім того, міське населення більше потерпало від фінансової неспроможності збільшити наявну житлову площу, що не перевищує 5 м² на особу (6 % проти 2 %). Своєю чергою, сільським жителям більше, ніж міським, були притаманні економічні депривації. Серед сільських мешканців 46 % через брак коштів не мали можливості підтримувати достатньо теплу температуру у своєму житлі (придбати паливо, обігрівач тощо) протягом опалювального сезону – третина селян проти 22 % міських жителів, придбати ліки, медичні товари та обладнання, призначені лікарем, – третина проти 28 %, оплатити необхідні послуги лікаря – 31 % проти 25 %, утримувати житло в нормальному стані – 13 % проти 6 %. Частки селян, які не мали можливості придбати за потребою телевізор, автомобіль, холодильник, пральну машину, комп'ютер, телефон (у тому числі мобільний), були в 2,5–1,3 раза вищі, ніж серед міських жителів (Самооцінка господарствами, 2018).

Не менш гострою для України є проблема соціального відчуження**, яка проявляється як через обмежений доступ окремих категорій населення до життєво важливих благ та послуг, так і через низький рівень доступності послуг соціальної сфери для широких верств населення. Сьогодні лише через інфраструктурні обмеження 13,3–15 % населення не мають повноцінного доступу до послуг охорони здоров'я, зокрема страждають через відсутність у населеному пункті будь-якого закладу охорони здоров'я чи аптеки, а також через неможливість своєчасно отримати послуги екстреної (швидкої) медичної допомоги. Майже в половині регіонів частка населення, обмеженого в доступі до медичних послуг, перевищує середні значення по країні, а в окремих регіонах – майже удвічі (у Вінницькій, Кіровоградській, Одеській, Херсонській, Черкаській областях). Серед сільських мешканців 38 % потерпали через незабезпеченість населеного пункту послугами екстреної (швидкої) медичної допомоги (3 % серед містян) та 27 % – через відсутність поблизу житла медичної установи (6 % серед містян).

Попри законодавчо задекларовані права на дошкільну освіту та величезний попит на цей вид послуг, рівень охоплення дітей дошкільною освітою залишається незадовільним. При загалом незначній частці населення, яка сьогодні потерпає від відсутності поблизу житла дитячих садків або ясел-садків (3,6 %), співвідношення між її максимальним значенням у Вінницькій області (10,3 %) та мінімальним у Київській (0,2 %) становить більш ніж 50 разів. Обмеження, пов'язані з розвитком мережі дошкільних закладів, більш були поширеними серед сільських мешканців, порівняно з міськими: 7 % проти 2 % (Самооцінка господарствами, 2018). У переважній більшості регіонів чисельність дітей у дошкільних закладах перевищує кількість наявних у них місць, причому в окремих областях більше ніж у 1,3 раза (Офіційний сайт Міністерства регіонального). Відсутність дитячих садків, їх переповнення, застарілість матеріально-технічної бази, практична відсутність альтернативних форм підготовки до школи, висока вартість послуг у приватному секторі – все це погіршує шанси значної частини майбутніх першокласників на здобуття «рівних стартових можливостей». Отже, постає завдання у повному обсязі реалізувати функції дошкільної

** Соціальне відчуження (відторгнення, виключення – відповідно до англійського терміна «exclusion») – суспільне явище або ситуація, в якій громадяни не мають змоги користуватися соціальними правами, що гарантуються їм законодавством (права на працю, гідні умови життя, доступ до отримання соціальних послуг, медичної допомоги, освіти, послуг у сфері культури тощо) (Методика комплексної, 2017).

освіти, забезпечивши якість догляду, виховання, розвитку та навчання для всіх дітей незалежно від стану здоров'я, місця проживання та рівня доходів родини.

В останні роки намітилася тенденція до зростання частки дітей, які не отримують повної загальної середньої освіти, що суттєво підвищує ризики бідності та соціального відчуження. Якщо у 2015 р. частка випускників 9-го класу денних загальноосвітніх навчальних закладів, які не продовжують навчання для здобуття повної загальної середньої освіти, становила 0,5 % (Офіційний сайт Інституту), то у 2017 р. – вже майже 1 %. При цьому, якщо в окремих регіонах продовжують навчання всі випускники 9-х класів (Вінницька, Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Чернігівська області), у Закарпатській області припинили навчання понад 7 % дітей, у Донецькій – понад 6 % випускників (Офіційний сайт Державної).

Результати зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) свідчать про зростання диференціації якості шкільної підготовки за міжпоселенською ознакою і типом закладу освіти (тип школи є більш вагомим фактором диференціації середнього бала ЗНО у м. Київ та в обласних центрах, менш вагомим – в інших містах, а найменш вагомим – у селищах міського типу та селах, де освітні результати дітей у різних типах навчальних закладів різняться менше). Зростання масштабів репетиторства при підготовці до ЗНО віддзеркалює вади якості шкільних послуг, з одного боку, і нерівні можливості для старшокласників із бідних сімей та сільських поселень – з другого (Цілі сталого, 2017, с. 36).

Нагальними для українських сімей залишаються й інші інфраструктурні проблеми: неможливість підтримувати через нестачу коштів достатньо теплу температуру у своєму житлі, відсутність регулярного транспортного сполучення з населеним пунктом із більш розвинутою інфра-

структурою. Низьким є ступінь задоволення потреб значної частини населення в якісному житлі. Суттєвою залишається частка домогосподарств, члени яких змушені користуватися житлом недостатньої площі в застарілих, аварійних або малопридатних будинках. Зі зменшенням розміру поселення звужуються можливості отримання соціальних послуг, обмежується свобода вибору, знижується якість життя тощо. Серед сільських мешканців також були більш поширені, ніж серед міських, обмеження, пов'язані з розвитком інфраструктури. Половина сільських мешканців потерпали від відсутності закладів, які надають побутові послуги (серед міських – 5 %), 23 % – від відсутності регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом із більш розвинутою інфраструктурою (2 %), 15 % – від відсутності поблизу житла об'єктів роздрібною торгівлі (3 %) (Самооцінка домогосподарствами, 2018).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, забезпечення соціального розвитку в регіонах та вирівнювання наявних регіональних диспропорцій має бути ключовим пріоритетом для України. З огляду на це постає необхідність концентрації уваги владних структур на найбільш проблемних аспектах розвитку соціогуманітарної сфери в кожному регіоні, посилення регіональної складової державної політики, активізації самих регіонів у вирішенні конкретних соціальних проблем, підвищення ефективності державно-управлінських механізмів соціального вирівнювання регіонального розвитку.

При цьому недостатня наукова розробленість зазначених проблем та необхідність формування цілісного уявлення про методологію вимірювання соціальної складової регіонального розвитку зумовлюють потребу в подальшому дослідженні проблем моделювання соціального розвитку регіонів в Україні.

Список використаних джерел

- Валовий регіональний продукт у 2017 році: стат. зб. / Держстат України. Київ, 2019. 159 с.
- Доходи та витрати населення за регіонами України у 2017 році: стат. зб. / Держстат України. Київ, 2019. 106 с.
- Економічна активність населення України 2017: стат. зб. / Держстат України. Київ, 2018. 205 с.
- Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект: кол. моногр. / за ред.

References

- Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019). Valoviy rehional'nyj produkt u 2017 rotsi. [Gross Regional Product in 2017]. Derzhstat, Kyiv [in Ukrainian].
- Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019). Dokhody ta vytryaty naseleння za rehionamy Ukrainy u 2017 rotsi [Income and expense of the population by regions of Ukraine in 2017]. Derzhstat, Kyiv [in Ukrainian].
- Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018). Ekonomichna aktyvnist' naseleння Ukrainy 2017

- Е. М. Лібанової. Київ: Ін-т демографії та соц. дослід. ім. М. В. Птухи, 2015. 356 с.
- Методика комплексної оцінки бідності: наказ Мінсоцполітики України, Мінекономрозвитку України, Мінфіну України, Держстату України, НАН України від 18.05.2017 № 827/403/507/113/232, зареєстрований в Мін'юсті України 12.06.2017 за № 728/30596 / Верхов. Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17> (дата звернення: 03.03.2019).
- Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.05.2019).
- Офіційний сайт Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи. URL: <http://www.idss.org.ua> (дата звернення: 14.05.2019).
- Офіційний сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. URL: <http://www.minregion.gov.ua> (дата звернення: 18.05.2019).
- Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua> (дата звернення: 19.06.2019).
- Праця України у 2017 році: стат зб. / Держстат України. Київ, 2018. 282 с.
- Регіональний людський розвиток: стат. бюл. Київ, 2018. 72 с.
- Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2017 році (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2017 р.): стат зб. / Держстат України. Київ, 2018. 116 с.
- Соціальний захист населення України: стат зб. / Держстат України. Київ, 2018. 122 с.
- Цілі сталого розвитку: Україна: нац. доп. – 2017 / Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи. URL: http://www.idss.org.ua/monografii/2017_SDGs_NationalReport.pdf (дата звернення: 20.05.2019).
- Human Development Reports. URL: <http://hdr.undp.org/en/2018-update> (дата звернення: 15.06.2019).
- [Economic activity of the population of Ukraine in 2017], Derzhstat, Kyiv [in Ukrainian].
- Libanova E. M. (Ed.) (2015). *Liuds'kyj rozvytok v Ukraini. Modernizatsiia sotsial'noi polityky: rehional'nyj aspekt* [Human development in Ukraine. Modernization of social policy: regional aspect]. Kyiv [in Ukrainian].
- Ministry of Social Policy of Ukraine, Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine, Ministry of Finance of Ukraine, State Statistics Service of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine (2017), «Order "Integrated Poverty Assessment Methodology"». Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17> (Accessed 3 March 2019).
- The official site of the State Statistics Service of Ukraine (2019). Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 20 May 2019).
- The official site of the Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (2019). Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 14 May 2019).
- The official site of Ministry of Regional Development, Construction and utilities of Ukraine (2019). Retrieved from: <http://www.minregion.gov.ua> (Accessed 18 May 2019).
- The official site of Ministry of Social Policy of Ukraine (2019). Retrieved from: <https://www.msp.gov.ua> (Accessed 19 June 2019).
- Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018). *Pratsia Ukrainy u 2017 rotsi* [The work of Ukraine in 2017]. Derzhstat, Kyiv [in Ukrainian].
- Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018). *Rehional'nyj liuds'kyj rozvytok* [Regional human development]. Derzhstat, Kyiv [in Ukrainian].
- Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018). *Samootsinka domohospodarstvamy dostupnosti okremykh tovariv ta posluh u 2017 rotsi (za danymy vybirkovoho opytuvannia domohospodarstv u zhovtni 2017 roku)* [Household self-assessment of availability of selected goods and services (according to the data of households' selective optometry in October 2017)], Derzhstat, Kyiv [in Ukrainian].
- Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018), *Sotsial'nyj zakhyst naselennia Ukrainy* [Social protection of the population of Ukraine], Derzhstat, Kyiv [in Ukrainian].
- The Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (2019), «Sustainable Development Goals: Ukraine: National Report – 2017». Retrieved from: http://www.idss.org.ua/monografii/2017_SDGs_National_Report.pdf (Accessed 20 May 2019).
- United Nations Development Programme (2018). *Human Development Reports*. Retrieved from: <http://hdr.undp.org/en/2018-update> (Accessed 15 June 2019).

Кравченко Мілена Вячеславівна,

доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри соціальної і гуманітарної політики, Національна академія державного управління при Президентові України, 03057, Україна, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 20

Мельничук Лариса Михайлівна,

доктор наук з державного управління, начальник центру організації освітньо-наукової діяльності студентів та молодих учених, Національний авіаційний університет, 03058, Україна, м. Київ, просп. Космонавта Комарова, 1

Цитування: Кравченко М. В., Мельничук Л. М. Сучасні тенденції соціального розвитку регіонів України. *Вісн. НАДУ. Серія «Державне управління»*. 2019. № 4 (95). С. 47–55.

Стаття надійшла: 28.10.2019

Схвалено до друку: 26.11.2019

Kravchenko, Milena V.,

Doctor of Public Administration, Professor, Professor of Social and Humanitarian Policy, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, 20, Anton Tsedyk St., Kyiv, 03057, Ukraine
E-mail: milena@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0003-4559-3033>

Melnychuk, Larisa M.,

Doctor of Public Administration, Head of Center of organization of educational and scientific activity of students and young scientist
National Aviation University, 1, Kosmonavt Komarov Av., Kyiv, 03058, Ukraine
E-mail: ksgp@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-7450-6173>

Citation: Kravchenko, M. V., Melnychuk, L. M. (2019). Suchasni tendentsii sotsialnoho rozvytku rehioniv Ukrainy [Modern trends in the social development of the regions of Ukraine]. *Bulletin of the NAPA. Series «Public Administration»*. Is. 4 (95). P. 47–55 [in Ukrainian].

Article arrived: 28.10.2019

Accepted: 26.11.2019